

«ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ԱՆԹԱՌԱՄ»

ՓՕԼ ՀԱՆՐԻ ՊՈՐՏՈՅԻ

Դարձեալ օտարներն են որ վէպի կ'առնեն մեր ցեղին մարտիրոսացումի փոթորիկը, որ կը պայթէր վերջին համաշխարհային պատերազմին: Վիպասան Հանրի Պորտոյի զուարն է, որ իր հօրը գութուր արտին գծած ճամբովը քայլելով, Լօթիէն նախատուած, անարգուած Հայութիւնը Ֆրանսացիներուն ցոյց կու տայ, իրականէն աւելի ազնուական, իրականէն աւելի դիւցազնական: Տրապիզոնցի Անթառամին, և անոր պապուն՝ զինուորական Պետրոս Արծրունիի արկարներու մէջ վիպասանուհին կ'անմահացնէ՝ մեր ցեղին ազնուական նկարագիրը:

Օրիորդ Փօլ Հանրի Պորտոյ, Աշխիոն շողեանաին վրան է, վիպասանի դիտող աչքովը կը ճամբորդէ, Պէյրութէն ի դարձին հայրը շողեանաին մէջ իրեն կը ծանօթացնէ Տրապիզոնցի Անթառամը, որուն կը համակրի առաջին վայրկեանէն: Ասոր անզուգական գեղեցկութիւնը, ասոր աննկարագրելի հոգեխռով կացութիւնը զինք կը հետաքրքրէ. անոր սիրտը գրաւելու միջոցները կը փնտռէ և կը գտնէ, այն Անթառամը Տրապիզոնի լուսապայծառ գեղեցկութիւնը՝ Օրիորդ Ճիւսեանը, «այս տերն անոր փափուկ մանկական, ձեռքերն ու պարանոցը բնաւին սպիտակ, լոյսի պէս ճերմակ, հագուստեպիլ, գրեթէ աննրթական»: Ինչի՞նչ նմանցնել. անհպելի լեռներու ճեղքուածքներու ձիւներուն ճերմկութեան: Կամ թէ վճիռ չընտել շուշաններու ցուրբին...» Բիւզանդական այդ կոյս օրիորդին կը հարցնէ. «Ի՞նչ է գաղտնիքդ, ինչէն է որ այդպէս անսահման գեղեցիկ ես»: Փօլ Հանրի Պորտոյ քիչ՝ անգամ

պատահած է կնկան մը որ Անթառամին չափ գեղեցկութեան կատարելութիւն մը ըլլար. «Mais j'ai rarement rencontré une femme ayant tant de perfection dans la beauté».

* *

Շողեանաին մէջ կը գտնուի Պէյրութի սպայակոյտի հարկւրապետ Պարսանժը, որ կարելի է ըսել, կը ներկայացնէ այն ֆրանսացիները, որոնք Լօթիէն թունաւորուած մեզի հայերուս նկատմամբ շատ տաք համակրութիւն մը ցոյց տուած չեն. որուն պերճօրէն կը պատասխանէ Անթառամի պապը Կովկասեան բանակին զնդապետ Արծրունին: Ֆրանսացի հարկւրապետը շատ անփափկանկատ համակրութեամբ կը խօսի. Անթառամ կը վրդովի, արհամարհական լռութեանը մէջ ալ աւելի հրապուրիչ կը դառնայ: Ու գնդապետ Արծրունին կը յայտնէ Պարսանժի իր հայ ըլլալը, և կ'ըսէ անոր թէ հայերը շնորհիւ պարբերաբար ջարդերուն միշտ կ'երիտասարդանան: «Հայութիւնը կիսավայրենի ժողովուրդ մը, մարդ չի գիտեր թէ աշխարհիս քարտէսին ո՞ր կողմը զայն կարելի է դրնել» — L'Arménie? un peuple à demi sauvage que l'on ne sait où placer sur la carte du monde. Ահա թէ զուց հոն Արեւմուտքի մէջ ինչ կը մտածէք մեր վրայ: Եւ ի՞նչպէս կարելի էր ուրիշ ճեղք պատճել. քանի որ ձեր մատենագիր ուղեւորները Պոլիս մուտք ունենալու համար թուրքին պատին ըստեղծեցին...

Արծրունին մանրամասն կը ջատագովէ կողմաստան հայ բանակին և անոնց ռազմիկներուն և զօրավարներուն քաջագործութիւնները: Արծրունին պատասխանելով Պարսաւմի, կը յայտնէ ֆրանսացիներուն, որ Հայութիւնը փխքէր Լօթիին նշաւակած «վախկոտ եսպաստակը» չէ...:

Եւրոպան ինչպէս մեզ կը ճանչնայ. «շատերուն համար հայ անունը ջարդերու հոմանիշ է — pour la plupart des gens, le mot Arménien est synonyme de massacres!». Արծրունին իր փաստացի խօսքերով կը ջնջէ այդ տրիւմար կարծիքը: Կը փաստարանէ, և ցոյց կու տայ որ հայը եթէ զէնք ունենայ, կրնայ քաջութեամբ կռուիլ ու պաշտպանել ինքզինքը:

Ազնուասիրտ վիպասանուհին փօլ Հանրի Պորտոյ՝ Լօթիի կուսակից չէ, կը գնահատէ ռազմիկ յասկութիւնները հայ ցեղին, եթէ մտադր չայրեր կ'ընէ զնոց, պետ Արծրունիին պէս են, «ils doivent être, en effet, de rudes soldats»...

* *

Անթառամ իր կարգին, ինքն ալ կը համակրի կը մտերմանայ իրեն ուղեկից հեղինակ վիպասանուհիին. շոգենաւի այն բազմամբոխին մէջ Անթառամին համար պիտի գտնուէր բարեկամ մը, որուն ինքը կարենար ամէն բան ըսել, որուն ինքը կարող ըլլար իր սիրտը բանալ. ոսկայն Անթառամ որքան որ յուսահատ, ասով հանգիւծ յանձին օրիորդ Հանրի Պորտոյի կը գտնէր ազնիւ հոգին, միակ հոգին, որ իրեն մօտիկ կ'ընէր, իր խօսքերը կը հասկընար, իր վրայ կը կարեկցէր, որով անոր կը պատմէր և անոր աչքերուն առջեւ կը բանալ ջարդերու սոսկալի տրամին անշունտ և անըմբռնելի համայնապատկերը:

Անթառամ իր ընտանիքի պատմութիւնը կ'ընէ, կ'իմացնէ որ իր ճիւղանեան իսլամացիները միշտ փայլուն կացութիւն մը ունեցել են, Տրապիզոնի կոմսիներէն:

Ծնունդ առած են: Անոնց արմատները միշտ Սեւ ծովի մէջ տարածուած են, և ճիւղաւորուած են ամէն կողմ՝ մինչեւ Ամերիկա: Զիւլանները անձանօթ ազգականներ ունեցած են Եգիպտոս, Մոլտաւիա, Լեհաստան. կը պատմէ ան. «Եթէ երթաս վենետիկ, և այցելես Միլիթարեաններու վանքը, որ կը նիւրէ Սուրբ Ղազար կըզգիս գիրկը, դուն պիտի գտնես շիրմը մէկ ճիւղանեանին որ կաթողիկէ դասնաւով վարձանած է 1780ին»:

* *

Անթառամին բերնով Ֆրանսայի վիպասանուհին ճէյմս Պրայսէն աւելի մանրամասն կը նկարագրէ ջարդերու պատմութիւնը: Յայտնի է որ հեղինակը ոչ միայն Անթառամին, այլ Ֆրանսա բնակող յայտնի հայ տիկիններէն և հայ մտաւորականներէն, նաեւ եկեղեցական բարեկամներէն շատ լուրեր քաղել է. սակայն ինքը կ'ընէ որ գիրքերն են եղած իր աղբիւրները. «Tout ce que je te raconte aujourd'hui, je l'ai appris dans les livres»... Եւ անվարան կը սքանչանայ մեր ցեղին վրայ, մեր ցեղին՝ որ շնորհիւ իր լեռներուն, իր կրօնքին, իր լեզուին կըրցել է ապրիլ, և անաղարտ պահել իր քաղաքակրթութիւնը. «Le miracle de ce petit peuple qui avait réussi à vivre et à garder intacts sa civilisation, son génie, son caractère national grâce à sa montagne, sa religion et sa langue.»

Հեղինակուհին իր այս վէպին մէջ դարձեալ շատ որոշ ցոյց կու տայ որ մեծապէս հմտացած է փիւրտ ցեղին աւանդական, ազգապարական, ռազմագիտական, կենցաղագիտական պատմութեան, և այս շնորհիւ իր ուղեւորութեանց՝ զորս կա տարած է Արեւելքի ամենէն նշանաւոր կողմերը:

Վիպասանուհին զիւսանադիտական խաղերուն տեղեակ է. ան կը պատմէ թէ ինչքն իտտացուած էին հայերու, և թէ.

ինչպէս դիւանագէտ վարչէնները կը խաբէին մեզ :

Հայը կը խորուէր, բայց հայը քնաչէր խորուէր եթէ գէնը ունենար, Տրապիզոնէն գէպ ի սպանդանոց արտորուած հայերը միարեան կ'ըսէին. «Ախ! եթէ հրացան ունենայինք» — Ah! si nous avions des fusils!...

Եւ հառաչելով Տրապիզոնի հայութիւնը նաւերու մէջ նետուած գէպ ի Սամոս (ոչ թէ Սասուն) կը մեկնէին — «Vous devez partir en exil en prenant le chemin de la mer».

* *

Եւ չհասկցայ թէ այնքան տխուր, այնքան ջլատուած, այնքան յուսահատ Անթառամը, ինչպէս շոգնաւին մէջ կը պաւէր, կը զուարճացնէր ճամբորդները, Հոս համամիտ չեմ ազնուահոգի Ֆրանսացի օրիորդ հեղինակին: Անթառամը որ կը մարմնացնէ ջարդերէն սահմեկած սգաւոր հայութիւնը, այն Անթառամը որ վայրկեան մը առաջ արիւն արցունք կը թափէր . . . Այն Անթառամը որ հայկական անկարագրելի սարսուռներու խաչուղիէն անցեր և կը վերադառնար, սիրտը զեղուն սուգով, վշտով և վրէժով, ինչպէս ցնծուհի մը պէս կրնար պարել ու երգել այն եւրոպացիներուն առջեւ, որոնք խաբէր էին իր ազգը, որոնք դաւաճաններ էին իր մարտիրոսացած հայութիւնը: Այս ինձ համար հակասութիւն է:

* *

Անթառամը կը պատմէ Տրապիզոնէն մինչեւ Տէքսիս իր գլխէն անցածները, ողբաական մը ողբալիօրէն, անկարագրելիօրէն ցստնեցուցիչ, մեզի հայերու շատ ծանօթ են մեր ձերբերուն, մեր հայերուն, մեր քոյրերուն, մեր եղբայրներուն, մեր որբերուն կրածները. Ֆրանսացիները ուրոնք շէր շահամոլութեամբ կուրացած, դիւանագիտական դիւային շահերով խը-

լացած չլեցին Անթառամներուն արիւն արցունք ողբերը, ու տեսան մեր մարտիրոսացումը, բայց պիտի կարդան անշուշտ այս ֆրանսերէն բառերը, որոնք հայ մայրը կը հնչէ, և Ֆրանսացի օրիորդ վիպասանուհին այդ բառերուն արձագանգ կ'ըլլայ — «Ah! si le ciel n'avait pas été vide, il aurait dû crouler sur nous».

* *

Մարտիրոսներ աւին անոնք որ աքսորի ճամբան կտրեցին, անցան ու այլեւ ետ չգարձան: Անոնց մարտիրոսութիւնը շատ երկայն տեւեց, անոնց տանջանքները շատ աւելի էին քան տանգէական դժոխքի երեւակայութեամբ ու հնարուած պատուհասները, հայուն կրածները իրականութիւններ էին ո՛չ բանաստեղծութիւններ: Փօլ Հանրի Պորտոյ, այդ վիպասանուհին միայն կըրցու ըմբռնել մեր մարտիրոսներու արժէքը, ան միայն կըռնէր հայ խաչին ծանրութիւնը իր այս բառերով — Le mot de martyres n'est pas excessif pour elles. Elles avaient la prière au coin des lèvres. Ce sont des saintes. Եւ ես կրնամ ըսել որ այդ սուրբերուն մէջ զտնեցան զերազոյն մարտիրոսներ... :

Ու վերջ չէր ունենար հայուն մարտիրոսացումը. հալածանքը խաղաղութենէն վերջն ալ կը շարունակուէր: Գողգոթայէն վար իջող հայը՝ Յարութեան գերեզմանը տեսնելու արժանի չէր ըլլար: Աքսորի ճամբան կը շարունակուէր, հայուն նաւը այլեւս կողմնացոյց չէր ունենար: Սակայն իմ այս խօսքերս քիչ են և անզօր նկարագրելու իրականութեան սգաւոր կացութիւնը, Օրիորդ Հանրի Պորտոյ մեր մարտիրոսներուն բերնով գուշակած է իրականութիւնը. «Nous allons sans boussole, à travers une mer soulevée par quelques monstrueuses tempêtes qui avaient pétrifié les lames et solidifié les vagues»: Եւ պիտի գայ

ժամանակը որ հայը յուսահատած անձնասպանութեան պիտի դիմէ, և պիտի չըկարենայ անձնասպան ըլլալ: «Un jour viendra où vous regretterez de n'avoir une rivière où vous jeter»:

Սակայն հայը երբեք պիտի չյուսահատի, չըթուներ պիտի խածնէ, իր արիւննը պիտի խմէ, ու պիտի ապրի... և պիտի ապրի: Բանաստեղծը կ'երգէր. «Եթէ ուզես զոնեմը երջանիկ, հանգիստ, առանց վշտի մարդիկ, զնա՛ փոխող զանոնք զերեզմանատան մէջ»: Անթառամը որ ամբողջ ցաւերու մայր Հայաստանի պատկերն ու հոգին, և ցաւերու իրական մարմնացումն է, կ'ուզէ ապրիլ. ան՝ վարժ է դժբախտութեանց, ան՝ վարժ է ամէն խաչերու, ամէն վշտերու, ամէն փուշերու,

ամէն մահերու, և մահուան մէջ կը յուսայ զոնեմը իր Թարութիւնը:

Փօլ Հանրի Պորտոյ վիպասան օրիորդը՝ Անթառամին և զնշապետ Արծրունիին հոգեբանութեան մէջ այդ արիական, դիւցազնական հոգին զտեր է: Հեղինակուհին, իր այս վէպով զրականութենէն աւելի Հայ դատին ամէնէն հզօր փաստաբանութիւնը կ'ընէ, անմասն յաջողութեամբ, անզուգական ազնուութեամբ: Միւ Պլադուէլէն վերջը՝ ահա՛ Յրանաացի օրիորդ մը, որ զերագոյն սիրով մը Մայր Հայաստանի արտասուքը կը չորցնէ: Երանի Յրանաային որ անոր նման աննման օրիորդներ կը ծնին...:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

Հ Ա Ս Տ

Հոս է ահա, որ անունով մասնաւոր
Գրեթե յաճախ իրարու մօտ կու գային՝
Երբանեզոյն հազուատներով պծնուած:
Ձայնաւորներ՝ ա, և, է, ի, ու եւ ո,
Ջարմանալի աղմուկ և շփոթ կ'յուզէին:
Բաղաձայններն ալ պիտի քայլով կու գային,
Եւ պէտք էր որ թոյլաւութիւն խնդրէին:

Նախագահ Այբը տրամադիր էր անոնց,
Այդ պատճառաւ իրենց տեղ ցոյց տրուեցաւ:
Բայց ուրիշներ հարկ էր ոտքի մընային,
Ինչպէս փութ, Թոյ և նըման շատ մը զըրեր:
Ու չենք գիտեր, թէ ինչպէս լուր մը ելաւ,
Ու նիստը այդ ակազմեմա կոչուեցաւ...:

ԳԵՌԹԷ

ԿԱՆԱԶ ՏԵՐԵՒ ՄԸ

Գարուն օրերէն տերեւ մ'իյնծի հետ
Ճամբորդած ատենս միասին առի,
Որպէս զի ան ինձ ըսէ, թէ ինչպէս
Սոխակը երգեց, թէ անտառն՝ որուն
Մէջէն ես անցայ՝ կանաչ էր բոլոր...:

Բեդր. Քրդ. Յակոբ-Գրիգոր

Theodor Storm